

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVRİNİN ÜNLÜ GAZİSİ MÜBARİZÜ'D-DİN HALİFET GAZİ*

Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ssolmaz@selcuk.edu.tr

Özet

Mübarizü'd-din Halifet Gazi Danişmendli emirlerinden iken bu devletin yıkılışından sonra Türkiye Selçukluları'nın hizmetine girmiştir. Halifet Gazi bu devlete idarî, askerî ve kültürel yönden hizmetler vermiştir. Doğum tarihi ve yeri bilinmeyen Halifet Gazi'nin babasının adı Tûlî, dedesinin adı ise Türkân-şah'tır. O, Sinop Sahil Muhafaza Emirliği ile Amasya ve Erzurum valilikleri yapmıştır. 1232 yılında ordu komutanı olarak atandığı Gürcistan seferinde şehit düşmüş ve cesedi Amasya'ya getirilerek burada kendi adıyla anılan türbesine defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halifet Gazi, Türkiye Selçukluları, Amasya, Anadolu, Danişmend-nâme, Danişmendliler, Hüseyin Hüsameddin

THE FAMOUS GHAZİ MUBARİZ AL-DİN HALİFET GAZİ IN THE PERIOD OF TURKEY SELJUKS

Abstract

Mubariz al-din Halifet Gazi was an emir of the Danişmendids but with the fall of this state he became an employee of the Turkey Seljuks. Halifet Gazi served in administrative, military and in culturally way. His birth date and place is not known, but his father's name was Tûlî and his grandfather's name was Türkân-şah. He was emir of Sinop Sahil Muhafaza and governor of Amasya and Erzurum. He was appointed as commanding officer in the Georgian conquest in 1232 and felt in this conquest. His body was brought to Amasya and buried in a türbe (tomb) called after himself.

Key Words: Halifet Gazi, Turkey Seljuks, Amasya, Danishmendname, Danishmendids, Hüseyin Hüsameddin

* Bu makale, *Halifet Gazi ve Halifet-zâdeler* (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993) adlı Yüksek Lisans tezinden özetlenmiştir.

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra izlenen fetih politikaları ile sınırlar batıya doğru genişlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi ile Anadolu, Türkler'in eline geçmiştir. Sürdürülen fetihlerle Anadolu bir Türk yurdu haline getirilmiş ve burada bir takım Türk devletleri kurulmuştur. Anadolu'da kurulan bu Türk devletlerinden ilki Orta Anadolu'da kurulan Danişmendliler'dir. Bu devlet yaptığı askerî, siyasî ve kültürel faaliyetlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında çok önemli roller oynamıştır. Danişmendliler sınırlarını Sakarya Nehri boylarından Malatya'ya kadar genişletmişlerdir. Bir süre Türkiye Selçukluları'na da boyun eğdirerek Anadolu hakimiyetini ele geçiren Danişmendliler'in yaklaşık bir asır süren (1071-1178) bir siyasî hayatı vardır. Bu devletin Türkiye Selçukluları tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Danişmendli hanedan üyeleri ve önde gelen devlet adamları Türkiye Selçukluları'nın hizmetine girmişlerdir. Bu devlet adamlarından birisi de Mübarizü'd-din Halifet Gazi'dir. Halifet Gazi vefatına kadar Sinop Sahil Muhafaza Emirliği, Amasya ve Erzurum valilikleri ve ordu komutanlığı gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Askerî ve siyasî faaliyetlerinin yanı sıra aynı zamanda kültürel faaliyetlerinin de olması Halifet Gazi'nin önemli bir şahsiyet olarak tanınmasını sağlamıştır.

Danişmend-nâme'de geçen çelişkili rivayetler dışında Halifet Gazi'nin hayatının Danişmendli dönemiyle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Türkiye Selçukluları dönemindeki hayatıyla ilgili en sağlam bilgiler ise, günümüze gelen ve kendisinin yaptırdığı medresenin kitabesi ve düzenlettirdiği vakfiyesi ile Hakim Bereket tarafından onun adına yazılan Tuhfe-i Mubarizî isimli eserdir¹. Bunların dışında Halifet Gazi ile ilgili bir diğer kaynak XX. yüzyılın ilk yarısında vefat eden Amasyalı Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi adlı eserdir. Kaynağı belli olmayan² bu eserde onunla ilgili başka hiçbir kaynakta olmayan bazı bilgiler vardır. Burada, hakkında son derece sınırlı kaynaklar bulunan Halifet Gazi'nin hayatı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. HALİFET GAZİ KİMDİR?

A. Adı ve Soy

Halifet Gazi'nin adı kaynaklarda "Mübarizü'd-din Halife Alb"³, "Halifet Gazi"⁴, "Halifet Alp Gazi"⁵ olmak üzere üç şekilde geçmektedir. Ancak onun kabul gören

Not: Alanlarında daha çok klasik dipnot sistemi esas alındığı için yazarların isteği üzerine bu yazıda söz konusu dipnot sistemi uygulanmıştır (editör).

¹ Botanik bilimine ait olan bu eser Halifet Gazi'nin isteğiyle Hakim Bereket tarafından Türkçeye de çevrilmiştir.

² Bu eserin içinde bazı çelişkili bilgiler de bulunmaktadır.

³ Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330: 255, 283; Hüseyin Hüsameddin, 1329-1332: 353-360; İsmail Hakkı: 1927: 94.

⁴ Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330: 196, 201, 283, 326; Hüseyin Hüsameddin, 1329-1332: 350-351, 355

tam adı "Mübarizü'd-din Halîfet Gazi"⁶ yaygın olarak kullanılan adı ise, bunun kısaltılmış hali olan olan Halîfet Gazi'dir. Bu tespitlere göre "Mübarizü'd-din" onun lakabı, "Halîfet" adı, "Alp" veya "Gazi" ise unvanıdır.

Halîfet Gazi'nin cediti ve soyu ile ilgili olarak yukarıda belirtilen kaynaklardan sadece ikisinde ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Bunlar Danişmend-nâme ve Hüseyin Hüsameddin (1869-1939)'in "Amasya Tarihi" adlı eseridir⁷. Burada önce onunla ilgili adı geçen bu iki kaynaktaki bilgiler verilecek daha sonra da bunların değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Danişmend-nâme'ye göre Halîfet Gazi: Danişmend-nâme'de "Efrûmiye'nin bir oğlu oldu. Adını Hilfet koydular"⁸ ve "Melik Yağıbasan Artûhî'nin oğlu Hilfet ile Rum'da çok gaza kıldılar"⁹ ifadelerindeki "Hilfet" adıyla anılan kişinin Halîfet Gazi olduğu kabul edilmiştir. Danişmend-nâme'deki bilgilere göre, Halîfet Gazi'nin babasının Artuhî¹⁰, annesinin Harşene¹¹ Beyi Şettat'ın kızı Efrûmiye¹² olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu eserde Halîfet Gazi ve cediti hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Danişmend Gazi Sivas'a geldiğinde Artûhî ile karşılaşır. Artûhî Harşene Beyi Şettat'ın kızı Efrûmiye'ye tutkundur. Fakat babası kızı vermez. Danişmend Gazi, Artûhî'yi Müslüman ederek gaza arkadaşı edinir ve onun Efrûmiye ile evlenmesini sağlar. Bu izdivaçtan Halîfet doğar. Danişmend Gazi ve Artûhî'nin ölümünden sonra Anadolu'ya gelen Süleyman-şah onların oğulları Melik Gazi ile Halîfet Gazi babalarının ölümü üzerine Rumların (Bizanslılar) eline geçmiş olan yerleri yeniden fethederek kurtarırlar. Melik Gazi'nin ölümünden sonra da Halîfet onun oğlu Yağıbasan ile gazaya devam eder. Nihayet ele geçirdikleri Amasya'da dedesi Şettat'ın kilisesini yıktırıp yerine medrese yaptırır."¹³

⁵ Tekindağ, 1971: 134, 137-138. Türkler Müslüman olmadan önce kullandıkları "Alp" unvanını Müslüman olduktan sonra genelde "Gazi" unvanı şeklinde devam ettirmişlerdir. Bk. Bayram, 1991a: 132. Fakat bu iki unvanı nadir de olsa "Alp-Gazi" şeklinde kullanan özellikle Artuklular'dır. Bk. Köprülü, 1965: 381; Barthold, 1977: 345.

⁶ Bayram, 1991b: 89.

⁷ Hüseyin Hüsameddin ve eseri Amasya Tarihi ile ilgili bilgi için bk. Ülken, 1966: 449, 456; Amasya 1967 İl Yıllığı, 1967: 132; Amasya 1973 İl Yıllığı, 1973: 139; Babinger 1982: 382, dn. 1; Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, 1986: XI-XXII; Akpınar, 1991: 6-7.

⁸ Melik Danişmend Tarihi, [yz.], 441: 255^a; Mélikoff, 1960: 280-281.

⁹ Melik Danişmend Tarihi, [yz.], 441: 258^a.

¹⁰ Ş. Tekindağ (1971: 137, dn. 10) Danişmend-nâme'de adı geçen Artuhî'nin "Melik Yağıbasan'la savaştan Hısn Keyfa ve Harput hükümdarı Artukoğlu Fahreddin Kara-Arslan" olduğunu öne sürerken, O. Turan (1993: 51, 130) ise, Selçuklu emiri Artuk Bey olduğunu söylemektedir. Burada O. Turan'ın görüşü olayların gelişim seyrine daha uygundur.

¹¹ Burada geçen "Harşene"nin Amasya olduğu belirtilmektedir. bk. Baydur, 1970: 41. Turan, 1993: 124; Yinanç, 1982: 5, dn. 3; Tekindağ, 1971: 137, dn.11.

¹² I. Mélikoff Efrûmiye'nin Danişmend-nâme'de Amasya hükümdarının kızı olarak geçtiğini, ancak onun Malatya Ermeni Ortadoks hakimi Gabriel'in kızı Morphía" olduğunu bildirir (1960: 130). O. Turan da bu görüşe katılmaktadır (1993: 132, 135, 138, dn. 87).

¹³ Melik Danişmend Tarihi, [yz.], 441: 14^a -258^a; Mélikoff, 1960: 203-455; Yinanç, 1982: 5.

Halîfet Gazi ile ilgili olarak Danişmend-nâme'de geçen ve isim benzerliğinden dolayı, ilk bakışta doğru sayılabilecek bu bilgiler aslında tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır¹⁴. Çünkü Halîfet Gazi'nin Amasya'da yaptırdığı 606/1209-10 tarihli medrese kitabesi¹⁵, 622/1225 tarihli vakfiyesi¹⁶ ve kendisi için yazılan eserde¹⁷ yer alan bilgiler, babasının adının Tûlî, dedesinin adının ise Türkân-şah olduğunu göstermektedir¹⁸.

Yukarıda verdiğimiz kaynaklarda geçen bilgilerle Danişmend-nâme'deki veriler karşılaştırılınca Danişmend-nâme'deki bilgilerin tutarsızlığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü Halîfet Gazi'nin 1105 yılında şehit olan Danişmend Gazi'nin dönemine yetişmiş olması mümkün değildir¹⁹. Ayrıca Danişmend-nâme'de geçtiği şekilde Halîfet Gazi'nin 1134 yılında vefat eden Danişmend Gazi'nin oğlu Melik (Emir) Gazi²⁰ ve 1164'te vefat eden Melik Gazi'nin oğlu Yağıbasan²¹ ile gaza arkadaşlığı yapması da tarihsel olarak mümkün değildir. Nitekim 1225 tarihli medrese vakfiyesinden bu tarihte Halîfet Gazi'nin sağ olduğu anlaşılmaktadır²².

Danişmend-nâme'deki bilgileri aynen kabul eden XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçileri Âlî ve Cenâbî ise "Halîfet Gazi'nin Danişmendli Melik Muhammed Gazi'nin veziri iken Amasya'da bir medrese yaptırdığını babası İltekin'in de Ahmed Gazi'nin veziri olduğunu"²³ yazıp bu yanlışlığı tekrar etmişlerdir.

2. Amasya Tarihi'ne göre Halîfet Gazi: Amasya Tarihi'ne göre, Halîfet Gazi Kanık veya Kınık boyuna mensup olup²⁴ I. Kılıç Arslan (1092-1107)'in damadı olan Gödül Bey'in torunlarından. Babasının adı Şücaü'd-din Tûlî Bey, dedesinin adı ise Türkân-şah'tır²⁵.

Sultan I. İzzü'd-din Mesud (1116-1155) zamanında yaşayan Gödül Bey, Alkaevli oymağının reisi olan "Kaniş" veya "Kunaş"ın oğludur. Sultan I. İzzü'd-din Mesud, Rumlar'ın Danişmend ülkesini ele geçireceğini anlayınca eniştesi ve aynı zamanda Ankara valisi olan Gödül Bey'i, Yağıbasan'a yardım için Amasya'ya göndermiştir²⁶. Kendisi de Kayseri ve Sivas'ı ele geçirip Danişmendli beylerini itaat

¹⁴ Turan, 1993: 131; Tekindağ, 1971: 137; Yinanç, 1982: 5.

¹⁵ İsmail Hakkı, 1927: 94; Tekindağ, 1971: 137.

¹⁶ (VGMA, D. 610: 37-39; Yinanç, 1982: 11. O. Turan (1993: 131, dn. 62) vakfiye tarihini 602 olarak vermiştir.

¹⁷ [yz.], 12049: 1^b-2^b.

¹⁸ Yinanç, 1982: s. 5.

¹⁹ Turan, 1993: 131.

²⁰ Yinanç, 1988: 470.

²¹ Yinanç, 1988: 473.

²² Yinanç, 1982: 6.

²³ Yinanç, 1982: 6.

²⁴ Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330: 197.

²⁵ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 354.

²⁶ Hüseyin Hüsameddin'in Sultan I. İzzü'd-din Mesud'un Yağıbasan'a yardım için Amasya'ya asker gönderdiği şeklinde verdiği bilgi, diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Hatta bu sırada Yağıbasan Karadeniz sahillerine doğru ilerleyip Sultan Mesud'a karşı Malatya Danişmendli hükümdarı Zülkarneyn ile antlaşma yapmıştır. (bk. Turan, 1993: 189.

altına aldıktan²⁷ sonra Amasya'ya gelmiştir²⁸. Sultan I. İzzü'd-din Mesud, Gödül Bey'i 545/1150-51 yılında²⁹ Amasya Ser-askeri olarak atamıştır³⁰. Gödül Bey, Amasya'da evlat ve akrabasıyla Danişmend Gazi'nin sarayı civarına yerleştiğinden dolayı buraya "Göduloğulları Mahallesi" adı verilmiştir. Daha sonra (665/1266-67) da burasının adı "Gök Medrese Mahallesi" şeklinde değiştirilmiştir³¹.

Ancak Amasya Tarihi'nde verilen bu bilgileri kabul etmek mümkün görünmemektedir: Çünkü Hüseyin Hüsameddin'in Halifet Gazi'ye ait verdiği bilgiler olayların tarihsel gelişimine uymamaktadır. Danişmendliler'in ortadan kaldırılmasından sonra Amasya'nın Türkiye Selçukluları'nın eline geçmemesi ve I. Kılıç Arslan'ın (1092-1107) damadı olan bir kişinin, II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında Danişmendliler'den alınmış olan Amasya'nın fethinde bulunmuş olması imkânsızdır. Halifet Gazi vakfiyesindeki kayıt ise, Gödül Bey'in tarihî bir kişi olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim R. Yinanç³² vakfa tahsis edilen bir taşınmazın sınırı dolayısıyla "evlad-ı Gödül mülkü" ifadesiyle kaydedilen Gödül Bey'in, Halifet Gazi ile bir akrabalığı olmadığı anlamını çıkarmaktadır. Bu yazara göre, Hüseyin Hüsameddin'in, Gödül Bey soyundan olduğunu belirttiği Halifet Gazi de, evlad-ı Gödül'den olacağı için, kendi vakfiyesinde böyle bir ifadenin kullanılmaması gerekirdi³³.

Halifet Gazi ile ilgili medrese kitabesi ve vakfiyesi ile kendi adına yazılan iki eserden başka Selçuklu Devri'ne ait hiçbir kaynak bulunmamasına rağmen³⁴ elimizdeki bu eserlerden hareketle babasının adının "Tûlî"³⁵ dedesinin adının ise "Türkân-şah" olduğu anlaşılmaktadır³⁶.

²⁷ Sultan I. İzzü'd-din Mesud Haçlılar ile mücadele ederken, 1151 yılında Danişmendli hükümdarı Yağbasan'ın Karadeniz kıyısındaki şehirlere saldırmıştır. Bunun üzerine, Sultan 1152'de savaş yapmadan onu ve daha sonra da Sivas, Malatya ve Kayseri'deki Danişmendli emirlerini itaat altına almıştır. (Sevim-Yücel, 1990: 95) Burada Danişmendli emirlerin itaat altına alınması tarihi gerçeklere uygundur.

²⁸ Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330: 323-324. Burada kastedilen Amasya'nın ele geçirilmesi ise, Amasya bu sırada alınmamıştır.

²⁹ Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330: 326.

³⁰ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: s. 330.

³¹ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 329.

³² 1982: 6.

³³ Yinanç, 1982: 6.

³⁴ Yinanç, 1982: 6.

³⁵ İsmail Hakkı (1927: 94-95) Halifet Gazi'nin babasının adını "Sûlî" olarak okumuş ve bunu kendi eserine de böyle kaydetmiştir. Ayrıca vakfiyede geçen Tûlî Bey'in ise, Türkân-şah'ın oğlu yani Halifet Gazi'nin amcası olduğunu ileri sürmüştür.

A. Gabriel (1936: 58) bu kelimeyi Uzunçarşılı'ya istinaden Sûlî'nin biraz daha değişik bir şekliyle "Sulu" şeklinde okumuş ve dipnotta Amasya Tarihi'nde "Tûlî" diye geçtiğini kaydederek iki şekildeki okunuşunu da vermiştir.

Araştırmacıların büyük çoğunluğu bu kelimenin kesinlikle "Tûlî" olarak okunması gerektiğini ifade etmişlerdir: Hüseyin Hüsameddin, (1327-1330: 284) bu kelimeyi "Tûlî" olarak okumuş ve Halifet Gazi Medresesi'nin kitabesini eserine alırken bu ifadeyi "Tûlî" olarak yazmıştır. Eserinin diğer yerlerinde (1327-1330: 196; 1329-1330: 354) de bu kelime "Tûlî" olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Hüseyin Hüsameddin, (1327-1330: 326) Gödül Sülâlesi'nden bahsederken bunların "Sûlî oğulları"

II. HALİFET GAZİ'NİN HAYATI

Halifet Gazi'nin kaç tarihinde ve nerede doğduğu belli değildir³⁷. Danişmendliler'in ortadan kaldırılmasından (1178) sonra Danişmendli ailesi dağılmış ve bunların bir kısmı Türkiye Selçuklu sultanlarının hizmetlerine girmişlerdir³⁸. Bunlardan birisi de aslen Danişmendli emiri iken bu devletin yıkılmasından sonra Selçuklu hizmetine girmiş olan Halifet Gazi'dir³⁹. O, atandığı görev yerlerinde bu devlete hizmet etmiştir. Nitekim XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Mustafa Vâzih Amâsi⁴⁰, Halifet Gazi'nin ailesi ve pek çok askeriyle yerleşmek üzere Amasya'ya geldiğini⁴¹ bildirmektedir.

A. Hizmetleri

1. Amasya Tarihi'ne göre Halifet Gazi'nin hizmetleri: Amasya'da mevcut birçok vakfiyeyi gördüğü anlaşılan Hüseyin Hüsameddin'in Halifet Gazi'nin bizzat kendisine ait verdiği bilgiler başka kaynaklarla doğrulanmamasına ve bazı yanlışlarına rağmen⁴² bunları kullanmak gerekmektedir. Ancak, Halifet Gazi'nin hayatı ile ilgili verilen bilgilerin, olabildiğince diğer kaynaklarla karşılaştırılması ve değerlendirilmesi icap etmektedir.

a. Sinop sahil muhafaza emirliği: I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in (1205-1211) İznik İmparatoru ile yapılan savaşta şehit olması üzerine (1211), yerine geçen büyük oğlu I. İzzü'd-din Keykâvus (1211-1220), babasının intikamını almak için⁴³ Sinop'u fethetmek istiyordu⁴⁴. Bunun için 610/1213-14 yılında yola çıkan Sultan, Sinop'u ele geçirdi ve Karadeniz Sahil Muhafaza Emirliği (Emiri Sevâhil)⁴⁵'ni Halifet Gazi'ye verdi⁴⁶. Halifet Gazi 1222 yılına kadar⁴⁷ yaklaşık dokuz yıl Sinop'ta Sahil Muhafaza Emirliği görevini sürdürdü.

ve "Halifet oğulları" diye iki büyük kola ayrıldığını ve bunlardan Halifet Gazi oğullarının devam ettiğini belirtmiştir. Bu bilgiye dayanılarak burada geçen Süli'nin Halifet Gazi'nin kardeşi ve büyük bir ihtimalle de amcası olduğu söylenebilir.

Şehabeddin Tekindağ (1971: 134, 139) da, Uzunçarşılı'nın medrese kitabesi ve Hakim Bereket'in eserinde açıkça "Tülü" şeklinde gösterilen bu kelimeyi "Süli" olarak yanlış okuduğunu belirterek bu görüşe karşı çıkmış ve kendisi bu kelimeyi "Tülü" şeklinde okumuş ve öyle yazmıştır. Mikâil Bayram (1991b: 90) ise bu kelimeyi "Tülü" olarak okumuştur.

³⁶ Hakim Bereket, [yz.], 12049: 1^a.; Tekindağ, 1971: 139; Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 354.

³⁷ Amasya Tarihi'nin Gödül Bey hakkında verdiği bilgilerin sadece kronolojisinin yanlış olduğu düşünülecek olursa, Halifet Gazi'nin Amasya'da doğmuş olduğu söylenebilir.

³⁸ Aksarayî, 1944: 32.

³⁹ Yinanç, 1982: 6; Tekindağ, 1971: 137-138.

⁴⁰ Mustafa Vâzih Amâsi ile ilgili bilgi için bk. Babinger, 1982: 381-382.

⁴¹ Tekindağ, 1971: 138.

⁴² Yinanç, 1982: 6; İsmail Hakkı, 1927: 94; Tekindağ, 1971: 138.

⁴³ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 350.

⁴⁴ A. Sevîm-Y. Yücel (1990: 110) I. İzzü'd-din Keykâvus'un Karadeniz ticaret yolunu ele geçirmek için Sinop'u fethettiğini belirtmişlerdir.

⁴⁵ Sahil vilayetlerinde vali ve hükümdarlarına "Emiri Sevâhil" veya "meliki Sevâhil" denilirdi. (bk. Uzunçarşılı, 1984: 120)

⁴⁶ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 350.

b. Amasya valiliği: Sultan I. İzzü'd-din Keykâvus'un ölümü üzerine yerine kardeşi Alâü'd-din Keykubad (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu⁴⁸. Yeni Sultan 619/1222 yılının sonlarında Amasyalı Halifet Gazi'yi Amasya valiliğine atadı⁴⁹.

Sultan Alâü'd-din Keykubad doğuda Moğollar'ın Anadolu'ya yaklaşması sebebiyle Doğu Anadolu'da siyasi birliği sağlayacak tedbirler almak istiyordu. Sultan, bu bölgede Erzurum emirinin hareketlerini zararlı görmekteydi⁵⁰. Bu nedenle Amasya valisi Halifet Gazi'ye Karahisar'ın doğu taraflarını fethetme görevini verdi. Kendisi de yavaş yavaş Erzincan'a doğru yaklaşarak Moğollara karşı hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu⁵¹.

c. Erzurum valiliği: Alâü'd-din Keykubad 625/1227-28 tarihinde ordusuyla Sivas üzerinden Erzincan'a doğru harekete geçti. Halifet Gazi de kuvvetleriyle Sultan'ın ordusuna katıldı. Önce Erzincan, sonra Kemah, daha sonra da Erzurum ele geçirildi. Burada bulunan Erzurum Meliki Tuğrul-şah'ın oğullarından olan Cihan-şah'ın hakimiyetine son verildi. Bu seferde büyük yararlık gösteren Halifet Gazi, Sultan Alâü'd-din Keykubad tarafından Erzurum valiliğine atandı⁵².

⁴⁷ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 353.

⁴⁸ Sevim-Yücel, 1990: 112-113.

⁴⁹ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 353.

⁵⁰ Bu sırada Erzurum Meliki Cihan-şah Türkiye Selçukluları'na karşı düşmanca tavırlar sergiliyordu. (bk. Sevim-Yücel, 1990: 116)

⁵¹ Hüseyin Hüsameddin (1329-1330: 356)'in verdiği bilgiler olayların tarihî seyrine uygundur. Erzincan Mengüçüklü Emiri Davut-şah, Türkiye Selçukluları'na karşı ittifaklar yapınca, Alâü'd-din Keykubad bir ordu gönderip, Mengüçüklü kale ve şehirlerini alarak Erzincan Mengüçüklü Devleti'ne son verdikten sonra, bu beyliğin Şebinkarahisar kolunun hüküm sürdüğü yerleri de almak için Mübarizü'd-din Ertokuş'u görevlendirmiştir. (bk. Sevim-Yücel, 1990: 116). Hüseyin Hüsameddin'in Karahisar olarak kaydettiği bu yer Şebinkarahisar'dır. Fakat buraya gönderilen Mübarizü'd-din Halifet Gazi ile (Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 356) Şebinkarahisar'ın fethine gönderilen meşhur Selçuklu Emiri Mübarizü'd-din Ertokuş'un (Sevim-Yücel, 1990: 116; Turan, Türkiye, s. 356) her ikisinin de isimlerinin "Mübarizü'd-din" ile başlaması dolayısıyla Hüseyin Hüsameddin bu iki ismi birbirine karıştırmış olmalıdır. Ancak bunlar iki farklı şahsiyettir.

⁵² Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 357. Hüseyin Hüsameddin'in söz ettiği ve Alâü'd-din Keykubad'ın katıldığı bu doğu seferi, önceden Halifet Gazi'nin gönderildiği doğu seferinden ayrı olmalıdır. Fakat Alâü'd-din Keykubad ile birlikte Halifet Gazi'nin katıldığı doğu seferinin tarihi Hüseyin Hüsameddin tarafından yanlış olarak verilmiştir. Buna rağmen bu seferle ilgili Hüseyin Hüsameddin tarafından verilen bilgilerin önemli bir kısmının olayların tarihî seyrine uygun olduğu söylenebilir. Bu sırada Celâlü'd-din Harzem-şah'ın 1229'da Ahlat'ı kuşatması ve Erzurum meliki Cihanşah'ın ona tabi olması ve onu Sultan Keykubad'a karşı kışkırtması sonucu Sultan Keykubad ile Celeddin Harzem-şah'ın arası açıldı. Bu ikisinin kendisine saldırabileceğini düşünen Sultan Alâü'd-din Keykubad Eyyübiler ile ittifak yaparak önce bir askeri kuvveti Erzincan'a gönderdi. Sonra kendisi ordusuyla Kayseri'den hareket edip Sivas'a geldi ve Eyyübi ordusuyla Kızılırmak dolaylarında birleşti. Daha sonra Harzemşahlar ile Selçuklular arasında 1230 yılında Yassıçemen Savaşı yapıldı ve savaş Türkiye Selçuklular kazandı ve Cihan-şah tutsak alındı. Erzurum'a doğru yürüyen Alâü'd-din Keykubad Cihan-şah'ı affetti ve Saltuklular'ın merkezi durumundaki Erzincan'ı teslim aldı. (bk. Sevim-Yücel, 1990: 118).

d. Gürcistan seferi: Sultan Alâü'd-din Keykubad'ın doğudaki başarılarından dolayı telâşlanan Trabzon Rum Krallığı, Gürcüleri kışkırtarak⁵³ onları Erzurum'a saldırmaya teşvik ediyor ve böylece Türkiye Selçuklu Devleti topraklarını işgal etmeyi düşünüyordu. Bundan dolayı 627/1229-30 tarihinde Erzurum valisi⁵⁴ Mübarizü'd-din Halîfet Gazi Gürcistan seferine ordu komutanı olarak tayin edildi⁵⁵. Gürcüler ile karşılaşan Halîfet Gazi, yaptığı savaşta onları yenilgiye uğrattı ve Gürcü topraklarını işgal ederek, onları barış yapmak zorunda bıraktı⁵⁶.

Görüldüğü gibi, Halîfet Gazi Türkiye Selçukluları'nın hizmetine girdikten sonra önemli resmî görevler almıştır. Onun hakkındaki bilgiler, hizmetlerinin I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ikinci hükümdarlığı dönemine (1205-1211) kadar uzandığını göstermektedir. Halîfet Gazi'nin 606/1209 yılında Amasya'da bir medrese yaptırarak vakfetmesi burada önemli bir görevde bulunduğu, yani valilik yaptığına işaret etmektedir. Çünkü Türkiye Selçukluları zamanında medreseler, sultanlar ve yakınları ile resmî görevliler tarafından yaptırılmıştır. Büyük ihtimalle 1215 yılında I. İzzü'd-din Keykâvus'un Sinop'u fethettiği sefere katılan Halîfet Gazi, burasının ele geçirilmesinden sonra Sahil Muhafaza Komutanlığı'na atanmıştır. Alâü'd-din Keykubad zamanında (1220-1237) Halîfet Gazi'nin 622/1225 yılında yaptırdığı medresesine vakfiye düzenletmesi, muhtemelen bu tarihlerde onun Amasya valiliğini sürdürdüğüne delalet etmektedir. Bu dönemde Halîfet Gazi, Türkiye Selçukluları tarafından Mengüçüklü Davut-şah'a karşı Erzincan'a (1228) ve Cihan-şah'a karşı Erzurum'a yapılan (1230) seferlerde bulunmuş ve bunların hâkimiyetlerine son verilmiştir. Bundan sonra o, Alâü'd-din Keykubad tarafından Erzurum valiliğine atanmıştır. Halîfet Gazi'nin son görevi ise, komutan olarak atandığı 1232 yılında yapılan Gürcistan seferidir⁵⁷.

⁵³ Türkiye Selçukluları'nın Gürcistan Seferi'ne çıkma nedeni, Trabzon Rum Krallığı'nın Gürcüleri kışkırtmalarından değil, Gürcüler'in Moğolları kışkırtarak Anadolu'ya saldırtmalarından dolayıdır. (bk. Sevim-Yücel, 1990: 118-119).

⁵⁴ Hüseyin Hüsameddin bu sırada Erzurum valisinin Mübarizü'd-din Halîfet Gazi olduğunu belirtmektedir. Ancak O. Turan (Türkiye, s. 375) Erzurum valisinin Mübarizü'd-din Çavlı, A. Sevim-Y. Yücel (1990: 119) ise Mübarizü'd-din Ertokuş olduğunu ileri sürmektedirler. Bu durumda Halîfet Gazi'nin Erzurum valiliğine de ihtiyatla bakılması gerekmektedir.

⁵⁵ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 359. Gürcüler'in kışkırtmalarıyla Moğollar'ın 1231 tarihinde Doğu Anadolu'ya girip Sivas'a kadar ilerlemeleri üzerine, Sultan Alâü'd-din Keykubad durum tespiti için Kemâlü'd-din Kamyar'ı Sivas'a göndermiş, Kemâlü'd-din Kamyar da Erzurum Selçuklu kumandanı Mübarizü'd-din Çavlı (Turan, 1993: 375) veya Mübarizü'd-din Ertokuş (Sevim-Yücel, 1990: 119) ile görüşmüş ve Moğolları Gürcüler'in kışkırttığını anlayınca Gürcistan üzerine yürümüştür. (Sevim-Yücel, 1990: 118-119). Hüseyin Hüsameddin'in belirttiği gibi Gürcistan Seferi'nde ordu komutanı Halîfet Gazi değil, Kemâlü'd-din Kâmyar'dır. (Turan, 1993: 375). Ancak Halîfet Gazi de bu sefere katılmış olabilir. Hüseyin Hüsameddin Gürcistan Seferi'nin tarihini 627/1229-30 olarak vermiştir. Fakat bu tarih de 629/1231-32 yılıdır. (bk. Sevim-Yücel, 1990: 118-119; Turan, 1990: 375)

⁵⁶ Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, II, s. 360. Erzurum'da toplanan Türkiye Selçuklu ordusu Kemâlü'd-din Kâmyar ve Mübarizü'd-din Çavlı komutasında Gürcistan üzerine yürüdü. Yapılan savaşları kazanan Selçuklular bazı şehir ve kaleleri ele geçirinca Gürcüler barış isteyerek Türkiye Selçukluları'na tabi oldular. (Turan, 1993: 375-376; Turan, 1988: 78-79; Sevim-Yücel, 1990: 119)

⁵⁷ İsmail Hakkı, 1927: 94; Yinanç, 1982: 6-7.

B. Vefatı

Kaynakların sınırlı bilgi vermeleri nedeniyle, Halîfet Gazi'nin ne zaman ve nerede vefat ettiği aydınlatılamamaktadır.

1. Danişmend-nâme'ye göre vefatı: Yukarıda, isim benzerliğinden hareket edilerek Danişmend-nâme'de Halîfet Gazi ile ilgili verilen bilgilerin hepsinin tutarsız olduğu belirtilmişti. Yine XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin de Danişmend-nâme'ye atfen verdikleri bilgilerin de tutarsızlığı ifade edilmişti. Ne var ki, bu bilgilerden yola çıkarak Halîfet Gazi'nin türbesinin 540/1145-46 yılında yapıldığını ileri sürenler vardır⁵⁸. Halîfet Gazi'nin yaptırdığı türbesinin inşa tarihinden onun bu tarihlerde vefat ettiği sonucu çıkarılabilir. Ancak, Halîfet Gazi hakkındaki tutarlı bilgilerle değil, Danişmend-nâme'de geçen tutarsız bilgilerle bile, onun bu tarihte vefat ettiğini düşünmek sağlıklı görülmemektedir. Nitekim Danişmend-nâme'ye göre, Halîfet Gazi Danişmendli hükümdarı Yağıbasan ile gaza arkadaşlığı yapmıştır⁵⁹. Ancak Yağıbasan 1164 yılında vefat ettiğine göre⁶⁰, onunla beraber gazalar yapan Halîfet Gazi'nin 540/1145-46 yılında vefat etmesi mümkün değildir.

2. Medrese kitabesi ve vakfiyesine göre vefatı: Halîfet Gazi'nin 606/1209-10 yılında yaptırdığı medresenin kitabesine bakarak onun I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in ümerasından olup bu tarihte sağ olduğu anlaşılmaktadır. Kitabede geçen "*Rahimehumullah*" tabiri onun öldüğünü göstermez⁶¹. Çünkü bu tabir sağ olanlar için de kullanılır. Medresesi 606/1209-10 yılında yapıldığına göre, Halîfet Gazi'nin, Amasya Tarihi'nde verilen bilgileri dikkate almadan ve Halîfet Gazi Medresesi'nin 606/1209-10 yılında yapıldığını göz önüne alarak onun Alâü'd-din Keykubad devrine yetişmiş olduğu söylenebilir⁶². Nitekim medrese vakfiyesinin 622/1225 yılında düzenlenmiş olması onun bu tarihte Amasya valisi olduğunu göstermektedir⁶³. Bu da bize onun Alâü'd-din Keykubad (1220-1237) devrine yetiştiğini ispatlamaktadır. Yani Halîfet Gazi 1225 yılına kadar hayattadır. Dolayısıyla Halîfet Gazi'nin bu tarihten sonra vefat ettiğinin düşünülmesi gerekir.

3. Türbesinin inşa tarihi ile ilgili görüşler: Bazı araştırmacılar Halîfet Gazi'nin türbesinin medresesinden 15-16 yıl sonra⁶⁴ 1225 yılında yapıldığını belirtmişlerdir⁶⁵. Ancak Halîfet Gazi'nin türbesinin 1228 yılında yapıldığını⁶⁶ ileri sürenler de vardır.

Fakat bu araştırmacılar tarafından türbenin inşa tarihleri verilmesine rağmen Halîfet Gazi'nin vefatıyla ilgili bir bilgi söz konusu değildir. Türbe, Halîfet Gazi'nin

⁵⁸ Kuban, 1965: 147; Aslanapa, 1973: 122.

⁵⁹ Melik Danişmend Tarihi, [yz.], 441: 257^b -258^a; Turan, 1993: 126.

⁶⁰ Süryani Mihail: 196; Abû'l-Farac, 1987: 400; Turan, Türkiye: 202; Yinanç, 1988: 473.

⁶¹ İsmail Hakkı, 1927: 94.

⁶² İsmail Hakkı, 1927: 95.

⁶³ Yinanç, 1982: 6-7.

⁶⁴ Tuncer, 1986: 66.

⁶⁵ Yinanç, 1965: 396.

⁶⁶ Cantay, 1977: 23.

sağlığında da yapılmış olabilir. Bu ihtimal düşünülürse, türbenin yapım tarihlerinin de onun vefat tarihini aydınlatmayacağı görülür.

4. Vefat tarihiyle ilgili görüşler: Yukarıda verilen bilgilere göre Halîfet Gazi'nin 1225 yılına kadar vefat etmediği anlaşılmaktadır. Amasya Tarihi'nde Halîfet Gazi'nin bundan sonraki hayatı hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Bu eserde verilen bazı bilgilerin tarihî gerçeklere uygun olduğu söylenebilir. Fakat olayların tarihleri yanlış olarak verilmiştir. Burada Halîfet Gazi'nin 625/1227-28 yılında Amasya valiliğinden Erzurum valiliğine atandığı ve daha sonra Gürcistan Seferi'ne çıktığı belirtilmektedir⁶⁷. Bundan sonra da Halîfet Gazi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Halîfet Gazi büyük bir ihtimal ile bu sefer sırasında şehit olmuştur⁶⁸. Halîfet Gazi'nin bu sefer sırasında şehit olduğu konusunda görüş birliği olmasına rağmen, bu olayın tarihi hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bazı araştırmacılar Halîfet Gazi'nin 622/1225 yılında şehit olduğunu ileri sürmüşlerdir⁶⁹. Bazıları ise onun şehit olduğu tarihi 1232 olarak vermişlerdir⁷⁰. Bu tarihlerden 1225 yılında Halîfet Gazi Amasya valisi idi. 1232 tarihi ise Gürcistan seferinin tarihine⁷¹ uygun düşmektedir. Bundan dolayı 1232 yılının Halîfet Gazi'nin ölüm tarihi olduğu düşünülebilir⁷².

Sonuç

Halîfet Gazi, Türkiye Selçukluları zamanında yaşamış ve onlara idarî, kültürel ve askeri alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hakkındaki bilgilerin çelişkili ve yetersiz olmasından dolayı hayatı bütün yönleriyle ortaya konulamamaktadır. Eldeki verilerden yola çıkarak, Halîfet Gazi'nin, gerçekleştirdiği çeşitli hizmetlerle öne çıktığı anlaşılmaktadır. Onun bu hizmetlerini, I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev, I. İzzü'd-din Keykâvus ve I. Alâü'd-din Keykûbad gibi üç farklı hükümdar döneminde de sürdürmüş olması başarılı bir kişi olduğunu göstermektedir. Bir vali olmasına rağmen onun kültürel faaliyetlere de girmiş olması belli kültürel alt yapısının ve bilge bir kişiliğinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Amasya'da yaptırdığı medrese ve bu medreseye düzenlettirdiği vakfiye bu duruma verdiği önemi göstermektedir. Bütün bunlardan Halîfet Gazi'nin Türkiye Selçukluları döneminde yaşamış askerî ve idarî hizmetlerinin yanında kültürel ve sosyal faaliyetlerle de Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında rol oynayan önemli şahsiyetlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Hüseyin Hüsameddin, 1329-1330: 357-360.

⁶⁸ Tekindağ, 1971: 138; Yinanç, 1982: 7.

⁶⁹ Tekindağ, 1971: 138; Yinanç, 1982: 7.

⁷⁰ Yinanç, 1982: 7.

⁷¹ Sevim-Yücel, 1990: 118-119; Turan, 1993: 375. Hüseyin Hüsameddin (1329-1330: 359), Gürcistan seferinin tarihini yanlış olarak 627/1229-30 yılı şeklinde vermiştir.

⁷² Halîfet Gazi, "1232 yılında Gürcistan seferi esnasında şehit düşerek XVIII. yüzyıl müelliflerinden Mustafa Vâzih Efendi'ye göre 'al kaputa kaplı kürkü ve kılıç ile' türbesine defnedilmiştir" (Yinanç, 1982: 7). Bu bilgilerden Halîfet Gazi'nin şehit olarak vefat ettiği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDİ-ZÂDE Hüseyin Hüsameddin, (1986), *Amasya Tarihi*, (Sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, C.I, Ankara
- ABÛ'L-FARAC Tarihi, (1987), trc. Ömer Rıza Doğrul, C.II, TTK Yay., Ankara: 2. baskı.
- AKPINAR, Turgut, (1991), "Amasya Tarihi", *DİA*, C.III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- AKSARÂYÎ, Kerimü'd-din Mahmud, (1944), *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- AMASYA 1967 İl Yıllığı, İzmir 1967.
- AMASYA 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.
- ASLANAPA, Oktay, (1973), *Türk Sanatı*, C.II, İstanbul
- BABİNGER, Franz, (1982), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Ankara
- BARTHOLD, W., (1977) *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Başlangıç, izah ve düzeltmeler M. Fuad Köprülü), Ankara:
- BAYDUR, Nezahat, (1970), *Kültepe (Kaniş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul
- BAYRAM, Mikâil, (1991a), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya:
- BAYRAM, Mikâil, (1991b Haziran), "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel yapısı ve Siyasî Boyutları", *TDA*, S.72, s.87-98.
- CANTAY, Tanju, (1977), "Bir Kuzey-Batı Anadolu Gezisinden Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, C.VII, s.21-35.
- GABRİEL, Albert, (1936), *Monument Turcs d'Anatolie*, C.I, Paris
- HAKİM Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr.12049, vr.1^b-61^a.
- HÜSEYİN Hüsameddin, (1327-1330), *Amasya Tarihi*, C.I, İstanbul
- HÜSEYİN Hüsameddin, (1329-1332), *Amasya Tarihi*, C.II, İstanbul
- İSMAİL Hakkı, (1927) *Kitabeler*, C.I, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1965), "Alp" *İA*, C.I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- KUBAN, Doğan, (1965) *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul
- MELİK Danişmend Tarihi (*Danişmend-nâme*), İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr.441, vr.1^b-262^b.

- MÉLIKOFF, Iréne, (1960) *La Geste De Melik Danişmend*, C.II, Paris:
- SEVİM, Ali - YÜCEL Yaşar, (1990), *Türkiye Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- SÜRYANÎ Keşiş Mihail'in *Vekayi-nâmesi*, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, (1971), "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *Türkiyat Mecmuası*, C.XVI, s.133-139.
- TUNCER, Orhan Cezmi, (1986), *Anadolu Kümbetleri*, C.I, Ankara
- TURAN, Osman, (1988), *Türkiye Selçuklular Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2.baskı
- TURAN, Osman, (1993), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi yay., 3.baskı.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1966), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, C.II, İstanbul
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, (1965), "Amasya" İA, C.I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, (1988), "Danişmendliler" İA, C.III, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- YİNANÇ, Refet, (1982), "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları", VD, C.XV, s.5-22.